

DR. BÁRD KÁROLY

A felülvizsgálat és egyéb lényeges változások a büntetőeljá- rásban

1. A címben foglalt két kérdéskör — a felülvizsgálat és a büntetőeljá-
rásban tervezett egyéb lényeges változások — első pillantásra nehezen kapcsol-
hatók össze, egymásra vonatkoztatva nehezen tárgyalhatók. A cím alapján a
kollégák okkal számíthattak, illetve számíthatnak arra, hogy itt két előadás
hangzik majd el.

Az első a felülvizsgálatnak nevezett új jogintézményről szólna. E kérdés
tárgyalásának aktualitása aligha vitatható, sőt a rendezők kivételes előrelátását
dícséri, hogy azt napirendre tűzték, hiszen a hét elején fogadta el a
parlament a felülvizsgálati eljárás bevezetéséről szóló törvényt, így a hét
végén már a jogászok e népes rendezvényén van módunk arra, hogy
véleményt cseréljünk a pár napos törvényről.

A második előadás a büntetőeljárás egyéb lényeges kérdéseit taglalná; a
téma napirendre tűzése megint csak indokolt, hiszen a rendezvényen részt
vevő jogászok joggal tarthatnak igényt arra, hogy képet kapjanak az egy-egy
jogterület, egy-egy jogág egészét érintő kodifikációs munkáról.

Azt a benyomást, hogy a címben szereplő két kérdéskör nehezen kap-
csolható egybe, megalapozhatja az a kétségtelen tény, hogy a felülvizsgálat,
mint a törvényességi óvás helyébe lépett rendkívüli jogorvoslati intézmény a
büntetőeljárásnak nem központi területén helyezkedik el, emiatt struktúraa-
lakító hatása — gondolhatnánk — nincs is. Maga az elnevezés is utal erre:
„rendkívüli” perorvoslat, azaz valami, ami eltér a rendestől, a büntetőeljárás
alapmodelljétől, alapvető logikájától.

Látszólag tehát egy részkérdésről van szó, amelynek úgy tűnik, nincs
szerkezetalakító hatása. Mondhatnánk azt, hogy míg a modern büntetőeljárás
elképzelhetetlen nyomozás/vizsgálat, tárgyalás, vagy fellebbezési eljárás nél-
kül, és ezen elemek közül bármelyik szükségképpen meghatározza az említett
többi elemet, ezáltal pedig az egész büntetőeljárás szerkezetét, minőségét,
addig elvileg létezhet egy eljárási rendszer rendkívüli perorvoslat nélkül is.
De legalábbis meglehet kizárólag a „klasszikus” rendkívüli perorvoslattal, a
perújítással is. Maga az Alkotmánybíróság határozata is utal arra, hogy a
törvényességi óvás, mint rendkívüli perorvoslat (amelyet elvileg kivételes
intézményként kellett volna működtetni), nem alapeleme az eljárási rend-
szernek. Arra is utal a határozat, hogy a hibás bírói döntés korrekciója a
fellebbezési rendszer, vagyis a rendes jogorvoslatok keretében is megoldható.

2. Előadásomban ezt az indító tézist szeretném cáfolni és egyben igazolni,
hogy a felülvizsgálati eljárás igenis szoros kapcsolatban van az egész bünte-
tőeljárás szellemével, meghatározza a büntető igazságszolgáltatási rendszer
milyenségét. Szeretném azt is bemutatni, hogy a büntetőeljárás alapvető
konceptiójára vonatkozó elképzeléseinket igyekeztük keresztülvinni akkor,

amikor a felülvizsgálat szabályait megformáltuk. Ennek megfelelően szeretném, ha előadásom két része mégis csak egységet képezne. Hogy e két törekvés mennyire valósul meg, vagyis a jogszabály-előkészítés során mennyire sikerült a felülvizsgálati eljárás szabályaiban a Be. átfogó reformjánál szempontul szolgáló tételeket érvényre juttatni, illetve ezt mennyiben sikerül egy koherens előadásban visszaadni, azt természetesen önök fogják eldönteni.

Ha a tézis indokolásában hivatkoztam az Alkotmánybíróságra, akkor engedjék meg, hogy az antitézis alapjául szolgáló érvek között is elsőként említsem meg a testület határozatát, amellyel a törvényességi óvás intézményét alkotmányellenesnek minősítette és a rá vonatkozó szabályokat 1992. december 31-i hatállyal megsemmisítette.

Akik ismerik az Alkotmánybíróság döntéseit, azok tudják, hogy a testület a kodifikátoroktól komoly szellemi erőfeszítést kívánó munkák esetén meg lehetőségen toleráns és nem szab irreális határidőket.

Ezért a törvényességi óvás megsemmisítésére szabott 1992. december 31-i dátum rendkívül közelinek tűnt — figyelembe véve az államigazgatási egyeztetések időigényességét, a parlamenti ülések menetrendjét, az országgyűlés terheit. Nem hiszem, hogy a „történelmi igazságtétel” kategóriájába sorolható ügyek lezárásának, a múlt feldolgozásának körébe tartozó, a „joghoz, az igazsághoz, az igazságszolgáltatáshoz jutás” terén korántsem azonos helyzetben lévő áldozatok között szükségképpen diszkrimináló, és a legfőbb bírói szövet alapvető feladatától: a bírói gyakorlat irányításának ellátásától, hosszú időre elzáró „felülvizsgálatok” elintézésének igénye indokolta volna a rövid határidő megállapítását. Úgy látom, hogy itt többről van szó, nem pusztán pragmatikus megfontolásokról. A szokatlanul rövid határidővel az Alkotmánybíróság érzésem szerint azt is jelezni kívánta, hogy ezúttal a büntető igazságszolgáltatás rendszerét alapvetően meghatározó döntés született.

3. Az Alkotmánybíróságnak a törvényességi óvást megsemmisítő határozata valóban „alaphatározat”, amennyiben a büntető igazságszolgáltatási rendszereket általában jellemző feszültséget boncolgatja. Azon feszültséget, amelynek feloldási módja szerint szokás a nyugati világ igazságszolgáltatási rendszereit egymástól megkülönböztetni, illetve közöttük összehasonlításokat végezni.

Ez a feszültség pedig az objektív vagy anyagi igazság, valamint az igazságosság az egyik oldalon; és a jogerő tiszteletében, a jogbiztonság tételében kifejeződő formális, vagy jogi igazság közti eltérés a másik oldalon.

E két követelmény esetleges konfliktusát az Alkotmánybíróság a jogbiztonság, a jogerő tisztelete javára dönti el, azzal az indoklással, hogy az anyagi igazságot tartalmazó és igazságos döntéshez való jogot az Alkotmány nem biztosíthatja. Nem garantálhatja ugyanis, hogy a bírósági eljárás eredménye minden esetben helyes lesz, ugyanakkor a jogbiztonság a jogállam alkotmányos tételének elemét képezi. (A levezetés az Alkotmánybíróság döntésében

ennél természetesen jóval bonyolultabb, de úgy gondolom, erre most nem kell kitérnem.)

Ezzel a tézissel az Alkotmánybíróság egy olyan eljárási rendszer kiépítésének kívánalmát fogalmazta meg, amelyben — szemben az elmúlt 50 évben hangoztatott tétellel — a büntetőeljárásnak nem mindenható, mindent legyűrő elve az ún. objektív vagy anyagi igazság. Ezzel szemben meghirdette az autoriter politikai rezsimre jellemző eljárási modelltól való búcsút is. Mert akárhogy is nézzük (erről ugyan nemigen volt szó az elmúlt néhány évtizedben), az anyagi igazság mítosza ténylegesen a totalitárius politikai berendezkedés idején szorított vissza minden más elvet.

A szovjet típusú jog intézményei és eljárási ideológiája — ha másként nem, hát a magyar közvetítéssel — talán többnyire ismertek, még a viszonylag fiatalabb nemzedékek előtt is. Kevesebbet tudunk viszont a nemzeti szocialista „jogirodalom” idevonatkozó tételeiről. Ezért példászerűen hadd hivatkozzam a „nemzeti szocialista jogörző szövetség” 1937-ben megjelentetett, A büntetőeljárás újraszabályozása című programiratára, amelyben egyebek mellett a perújítás okainak szélesítését és általában a jogerő áttörésének szükségességét az objektív igazság nevében meghirdetik. A nemzeti szocialista szerzők szinte egyöntetűen a liberális eljárásjog olyan szörnytermékének minősítik a reformatio in peius tilalmát és az anyagi jogerőt, amelyek számára a materiális igazságosság elvét valló nemzeti szocialista eljárási jogban nincs hely.

Az Alkotmánybíróság döntésében ugyanakkor megjelennek olyan tételek is, amelyek nem pusztán a jogerő feloldó rendkívüli perorvoslatok kialakításának szempontjait határozzák meg, hanem a büntető igazságszolgáltatási rendszer egészének felépítéséhez adnak keretet. Ezek az elvek egybevágnak azokkal a principiumokkal, amelyeket a büntetőeljárás újraszabályozására felállított minisztériumi bizottság kidolgozott.

Anélkül, hogy ezeknek a részletes kifejtésébe belemennék, csupán azt emelem ki, hogy a bizottság egy olyan eljárási rend vázát dolgozta ki, amelyben az egyes hatáskörök, funkciók a mainál pontosabban elkülönülnek, amelyben érvényesül a rendelkezési jog, az ügyfélegyenlőség és amelyben a szakszerűség, a jogász szaktudás, és ezzel pedig a jogi eljárást jellemző formalizmus is a mainál nagyobb mértékben jelen van.

Márpedig a formalizmus tagadása ismét csak az autoriter berendezkedésű államok büntetőeljárásjogát jellemzi. Német példánál maradva: a formalizmussal szembeni undor mondatja Freislerrel, hogy a legjobb főtárgyalás az, amely alig szabályozott.

De a mi eljárási rendszerünkben is vehetünk példát, a fellebbezés bejelentésére, indoklására és ezzel összefüggésben a revízió terjedelmére vonatkozó szabályok igen jól illusztrálják a laikus, populista jogfelfogást, amely nem tulajdonít jelentőséget a jogi szaktudásnak, a büntetőeljárás lényegéhez tartozó formalizmusnak, és amely minden felelősséget — ezzel természetesen

a hatalmat is — a döntéshozónak juttatja, és amely egybemossa az „egészes igazságérzetet” a joggal.

4. Áttérve most már az újonnan bevezetésre kerülő jogintézményre, a felülvizsgálatra, azt az intellektuális folyamatos szeretném önökkel ismertetni, amelynek eredményeképpen — figyelemmel az Alkotmánybíróság határozataiban foglaltakra, valamint a büntetőeljárás egészének átalakítására vonatkozó elképzeléseinkre — a konkrét normaszöveg megszületett.

Az AB döntése és a határozat indoklása elvileg három lehetőséget kínált a kodifikátorok számára. A negyedik lehetőség ti., hogy nem teszünk semmit — már csak a folyamatban lévő ügyekre is tekintettel — olyannyira elvi volt, hogy reális változatként nem számoltunk vele.

Az egyik lehetőség az lett volna, hogy megkíséreljük a törvényességi óvást megtisztítani az alkotmányértő elemektől. A másik, hogy a rendes jogorvoslati rendszeren belül fejlesztjük, bontakoztatjuk ki a jogorvoslati jogosultság alkotmányos elvét úgy, hogy egyben a perújításon belül is változtatunk (vagy enélkül). Végül pedig a harmadik változat szerint alanyi jogon biztosítunk egy új, a törvényességi óvást felváltó rendkívüli perorvoslati formát.

Nos, egy olyan — a büntetőeljárás egészére irányadó — elképzelés mellett, amely szerint a felek rendelkezési jogosultsága szélesítendő, az első lehetőségnek nyilván ki kellett esnie (az egész jogszabály-előkészítő folyamat során komolyan nem is merült fel ez a megoldás).

Ugyanakkor a rendkívül rövid határidő, amelyen belül a törvényességi óvás helyébe új intézményt kellett léptetni, kizárta azt a megoldást, hogy gyökeresen átalakítsuk a rendes jogorvoslati rendszert és így arra kényszerüljünk, hogy adott esetben a bírósági szervezethez is radikálisan hozzányúljunk.

Minderre tekintettel lehetőségként nem maradt más, minthogy egy új rendkívüli perorvoslatot vezessünk be.

5. A következő lépcsőben el kellett dönteni azt, hogy milyen funkciót töltsön be az új intézmény. Az Alkotmánybíróság döntéséből kiolvasható, és a minisztériumi kodifikációs bizottság által is vallott azon tételtől kiindulva, hogy az eljárási jog egyes intézményei által betöltött funkciókat világosan körül kell határolni és kerülni kell a „funkcióhalmozást”, a felülvizsgálatot olyan intézményként alakítottuk ki, amely jogorvoslati funkciót lát el, tehát a konkrét ügyekben elkövetett jogalkalmazói hibák tényleges orvoslását, korrekcióját célozza.

Megjegyzem, néhány hétig úgy tűnt, hogy a törvényességi óvás által elvben betöltött másik funkció: a jogegység biztosítására is bevezetünk egy új, pontosabban visszahozunk egy már korábban ismert intézményt, a Legfelsőbb Bíróság javaslatára, jogegységi eljárás néven. Az intézmény részlet-szabályait már ki is dolgoztuk, majd a Legfelsőbb Bíróság javaslatára levettük a napirendről.

6. A következő lépcsőben kellett megvonni azt a határt, ahol a jogerő az anyagi igazság és az igazságosság nevében áttörhető.

Itt valójában három alapkérdést kellett megválaszolni:

— milyen határozatok ellen,

— milyen okból és

— milyen időhatáron belül lehet az új perorvoslatot kezdeményezni.

Az AB e kérdésekben viszonylag széles mozgásteret engedett a kodifikátorok számára, az eligazodást inkább a határozat szelleme és más kérdések tárgyalás kapcsán kifejtett gondolatok segítették. Miután azonban a kodifikációs bizottságban az új Be. egyik alapelveként fogalmaztuk meg a jogbiztonság elvének tiszteletét, világossá vált, hogy csak lényegesen szűkebb körben engedélyezhetjük a jogerő áttörését, mint ahogy arra a törvényességi óvás esetében lehetőség volt, illetve van.

Ennek megfelelően kizárólag a másodfokon jogerőre emelkedett ügydöntő határozatok ellen engedélyeztük a felülvizsgálati kérelem benyújtását. Itt, amint más kérdéseknél is, szembesültünk azzal az alapvető dilemmával, hogy a realitásokhoz igazítsuk az eljárás intézményeit, vagy pedig azokhoz a tételekhez, amelyek álláspontunk szerint egy tisztességes eljárás kialakítását garantálják. Sokan, de elsősorban a jogalkalmazók voltak azon az állásponton, hogy számos első fokon jogerőre emelkedett határozat szenved olyan hibában, amely orvoslást kíván. Elismerve e tapasztalati tény helytállóságát, mégis úgy foglalatunk állást, hogy a jogbiztonság elve, valamint a rendelkezési elv szélesítése azt indokolja, hogy ne lehessen rendkívüli jogorvoslattal élni akkor, ha a felek a rendes perorvoslat nyújtotta lehetőséget nem kívánták igénybe venni.

A felülvizsgálat kezdeményezési okainak meghatározásánál is ugyanezzel a dilemmával szembesültünk. Kevesekben váltott ki ellenérzést az a megoldás, hogy a büntetés kiszabására vonatkozó rendelkezések sérelmével hozott határozat felülvizsgálatának lehetőségét kizárjuk. Vita folyt viszont arról, hogy indokolt-e relatív eljárási szabálysértések esetén kizárni a felülvizsgálat kezdeményezését, de még nagyobb ellenállásba ütközött az az elképzelés, hogy a megalapozatlanság nem szolgálhat felülvizsgálat kezdeményezési okként.

A jogbiztonság és az anyagi igazság, valamint az igazságosság közti feszültséget ismét csak azzal oldottuk fel, hogy segítségül hívtuk az eljárás egészét meghatározó tételeket. Tekintettel arra, hogy a kodifikációs bizottságban egy olyan eljárás vázát rajzoltuk meg, amelynek központi része a bírósági szakasz, azon belül is a tárgyalás, indokoltnak tartottuk a bírói megismerési folyamat revízióját a jogerő beállta után kizárni.

Egyébként a felülvizsgálati eljárás logikája, amely szerint pontosan meg kell jelölni a rendkívüli perorvoslat kezdeményezésének okát és amely szerint a Legfelsőbb Bíróságnak, mielőtt az érdemi tárgyalásba belefogna, döntést kell hoznia arról, hogy van-e helye felülvizsgálatnak, tehát egy kvázi megen-

gedhetőségi eljárást folytat le, nos ez a logika is igen nehezen tolerálta volna a megalapozatlanságot kérelmező felülvizsgálat kezdeményezését.

7. Engedjék meg, hogy végezetül felhívjam figyelmüket a törvény néhány olyan rendelkezésére, amelyben egy új típusú eljárás csírái felfedezhetők.

Mindenekelőtt megemlítem, hogy a javaslat kidolgozásakor első ízben nyílt alkalom arra, hogy a jogszabály-előkészítés egész menetében figyelembe vegyünk azokat az elvárásokat, amelyek az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény megerősítéséből a magyar törvényhozással szemben memfogalmazódtak.

Ezek, a strasbourgi esetjogból kirajzolódó elvárások mindenekelőtt az ügyfélegyenlőség következetes érvényesítését jelentették. Úgy látom, hogy a törvény valóban eleget tesz a strasbourgi követelményeknek, ezért a felülvizsgálati eljárásban az ügyfélegyenlőség következetesebben érvényesül, mint az eljárás egyéb stádiumaiban. Nem elsősorban a talán szokatlanak tetsző terminológiai újításra gondolok — arra nevezetesen, hogy eltértünk a Be. generális szóhasználatától, amely szerint az ügyész indítványoz, a többiek viszont kérnek —, hanem azokra a rendelkezésekre, amelyek biztosítják: ne születhessen úgy döntés, hogy a vád illetve a védelem képviselői nem reflektálhattak a másik fél érveire.

A felülvizsgálati eljárás bevezetéséről szóló törvényben megkíséreltük egy olyan modellt kialakítását, amelyben a Be. egészét jellemző mértéken felül jelentőséghez jut a jogi szaktudás, miközben igyekeztünk elkerülni, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket tovább fokozzuk azáltal, hogy a kedvezőtlen pozícióban lévő rétegeket ily módon elzárjuk az igazságszolgáltatástól. Hogy ez mennyiben sikerült, azt nyilván majd a gyakorlatot elemző vizsgálatok fogják csak megmutatni.